

Álruhában a nagyvárosban

Perényi Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2018. 169.

Perényi Roland izgalmas és a jövőbeni kutatások számára rendkívül hasznos témát választott, amikor a 19–20. század fordulójának bécsi és budapesti szociális riportjait helyezte történelmi nagytító alá. A vizsgálat fókuszában álló forráscsoportot a nemzetközi tudományosság már az 1970-es és 1980-as években felfedezte magának város- és társadalomtörténelmi problémák tanulmányozására, azonban itthon még nem aknázták ki jelentősen a szocióriportokban rejlő lehetőségeket. A szerző – részben a korábbi tanulmányaira és 2012-es bűnözéstörténelmi munkájára építő¹ – könyve e forrássaladottságok hasznosításának egy lehetséges példáját állítja elé.

A munka bevezetőjében a szerző definiálja a szocióriport – a német *Sozialreportage* kifejezésből eredő – fogalmát saját kritériumai alapján. Így szociális riportnak tekinthetünk minden olyan – sajtóban vagy könyv formájában megjelent – tényfeltáró tudósítást, amely társadalmi problémákat boncolgat, és egyfajta átmenetet képez a szórakoztató jellegű közlemény és a társadalomtudományos elemzés között, akár konkrét reformjavaslatokat is bemutatva. Úgy véljük, hogy a szerző valóban tartotta magát meghatározásához az elemzésre kijelölt riportok tekintetében. Perényi 1890 és 1920 közötti szocióriportokat választott ki elemzéséhez, továbbá felhasznált osztrák és magyar kéziratos és vizuális forrásokat is. A szerző nagy haszonnal forgatta a téma idegen nyelvű szakirodalmát is, amelyből az európai kontextus felvázolásán túl további példákat vett át megállapításainak alátámasztására.

Perényi annak a folyamatnak a bemutatását tűzte ki célul, „*amelynek során a nagyváros szociális problémái teret kaptak a középosztálybeli városiakok mentális térképén*”. (12.) Azaz, nem a szociális jelenségek társadalomtörténelmi vizsgálatára vállalkozott, hanem azok reprezentációjára összpontosított. Mindezt pedig a két főváros sajátosságainak figyelembe vételével igyekezett felvázolni az olvasóközönség számára, több mint tíz kisebb fejezeten keresztül. E célkitűzés megvalósítását szeretnénk ismertetni a következőkben néhány kiemelt szempont (a szociális riport műfajának kezdetei, a riporterek társadalmi háttere, politikai irányultsága és módszerei, a riportok tartalma, nagyközönség előtti képi megjelenítése) segítségével.

¹ PERÉNYI, 2006; PERÉNYI, 2009; PERÉNYI, 2012.

Elsőként érdemes áttekinteni, hogy mit tudhatunk meg a szociális riport kezdeteiről és azok szerzőiről. A műfaj sajtóbeli felbukkanását tekintve közel azonos időszakot jelölhetünk meg mindkét város esetében. Bécsben az 1880-as években, a szociáldemokrata kötődésű újságokban (*Die Gleichheit, Arbeiterzeitung*) indult el a társadalmi feszültségek tényfeltáró jellegű bemutatása. Ezzel szemben Budapesten 1897-ben, a *Függetlenség* című ellenzéki lapban találkozhatunk először áruhába öltözött újságírók szegénységet feltáró írásával. A műfaj első megjelenése is jelzi azt a problémát, amelyet a szerző is érzékelt, hogy míg Bécsben egyaránt megjelent a szociáldemokrata és a „polgári” a riportok „polgári” irányvonala, addig Budapesten kevésbé volt meghatározó a baloldalhoz köthető szociariport. (16.) A szerző erre a különbségre azonban csak részleges magyarázatot tudott adni. Szerinte ugyanis az 1907-es választójogi reform következtében Ausztriában a szociáldemokratáknak megadatott, hogy a gyakorlatban is megvalósítsák politikai elképzeléseiket. Ezzel szemben Magyarországon a szocialista sajtót lefoglalta a választójogi harc és a politikai rendszer bírálata. (59.) Viszont mindez nem indokolná azt, hogy miért jelentkezett ez az eltérés már 1907 előtt is. Ráadásul utóbb olvashatjuk, hogy éppen az 1910-es évektől publikált szociariportokat a *Népszava*. (59.) Valószínűsítjük, hogy a Monarchia két felének szociáldemokrata mozgalmi közötti különbségek további magyarázattal szolgálhatnak e kérdésben.

A budapesti szociariport másik jellegzetességeként Perényi azt emelte ki, hogy több újságírónót, írónót találunk a szociális kérdésekkel foglalkozó riporterek között. Nem teljesen egyértelmű számunkra, hogy a szerző mire alapozta ezt a megállapítását. Valóban csak egy női riportert (Hanns Maria Truxa) említett Bécs kapcsán, szemben több magyar példával (Kovács Lydia, Antal Gézané, Fried Margit). Úgy véljük, hogy ennek kijelentésére egy, a bécsi sajtót átfogóbban vizsgáló kutatásra lett volna szükség. Ám, ha valóban megállapítható ez a különbség, akkor a jelenség okainak feltárása minden bizonnyal hozzátehet a 19. századi nőképről és női szerepekről alkotott eddigi elképzeléseinkhez.

Perényi a riporterek társadalmi háttérének bemutatását jelentős szempontként értékelve, a műfaj két kiemelkedő alakjának, Max Winternek és Tábori Kornélnak az életrajzát rekonstruálta. A bécsi újságíró élettörténetének legfőbb mozzanatait már érintette az osztrák szakirodalom (több egyetemi szakdolgozat is, ahogyan az kiderül Perényi hivatkozásaiból), ezt egészítette ki a szerző saját kutatásaival. Tábori Kornél esetében pedig a fiával, Györggyel foglalkozó könyvet² és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Tábori-hagyatékot hívta segítségül. Mivel a szerző fő célkitűzése a nagyvárosi élet szociális problémáinak reprezentációjára irányult, ezért az életrajzok ismertetésének véleményünk szerint azokat a főbb csomópontokat kell kijelölniük, amelyek befolyásolhatták a riporterek témaválasztását, előadásmódját. Winter biográfiai adataiból sejthető, hogy a családjából hozta a szocialista nézeteket és a társadalmi problémák iránti fokozott érdeklődést (később szociáldemokrata újságokban jelentek meg a riportjai). Tábori esetében azonban nem derül ki a számunkra, hogy vajon miért fordult újságírói érdeklődése a nagyvárosi élet árnyoldalai felé.

² FEINBERG, 1999.

A nagyvároshoz köthető szociális problémák megjelenítésére (és újraértelmezésére) a riporterek munkamódszerei is hatottak. Ezek közé tartozott a beöltözéssel és a tolvajnyelv használatával járó részleges „identitásváltás”, illetve Budapesten – Béccsel ellentétben – a szervezett rendőrségi razziák keretében történő tényfeltárás. Mindezek együttesen – a hitelesség bizonyítása mellett – egy másik, párhuzamosan létező és eltérő normákkal rendelkező társadalom képét festették meg az olvasóközönség számára. Hogyan hatottak tehát ezek a tényezők, kiegészülve a riporterek társadalmi háttérével a szociális feszültségek (szegénység, bűnözés, prostitúció) bemutatására? Egyáltalán hogyan jelentek meg e jelenségekkel kapcsolatos közeposztályi képzetek, félelmek és sztereotípiák a szövegekben?

Az első felvetésre – számos kisebb utalás mellett – csak röviden tért ki a szerző, és ismét Max Winter és Tábori Kornél munkásságának összevetéséhez nyúlt. A két riportert eltérő stílusát elemezve megállapítja, hogy Tábori írásai szórakoztatóbb jellegűek, sok általánosítással, szemben osztrák társával, aki jobban közelít a tárgyilagos, társadalomtudományos elemzésekhez statisztikai adataival és a különféle témákra vonatkozó egyéb kiegészítő ismereteivel. Ez utóbbit Winter szociáldemokrata nézeteivel magyarázza. Táborit illetően pedig az olvasónak az a benyomása támadhat, hogy felismerte a nagyvárosi nyomor és bűnözés témáiban rejlő szenzáció lehetőségét, és ezért kezdett el szociális riportokat készíteni.

Ezzel szemben a második, reprezentációt érintő összetett kérdés egy kisebb szövegletét egy egész fejezetben mutatja be a szerző. A társadalmi problémákról alkotott korabeli nézetek reprezentációjának vizsgálatára a szociális riportokban – Perényi munkásságával párhuzamosan – találunk példát a hazai szakirodalomban. Bálint Angelika egyik újabb tanulmányában a riportokban megjelenő szegénység-fogalommal, illetve az ahhoz kapcsolható kriminalizálással foglalkozott.³ Albertini Béla pedig a szociofotókat vizsgálta, amelyek esetében szintén tetten érhető a szegénységgel és a bűnözéssel kapcsolatos korabeli gondolkodásmód.⁴ Természetesen e nagyobb ívű problémakör teljes körű vizsgálatára nem vállalkozhatott Perényi Roland, noha kétségtelenül számos munka kínálkozik az összehasonlító tanulmányozásra.⁵ Elemzésében azt vázolta fel, hogy a riportok a városnak, mely részeire lokalizálták a szegénységet és a bűnözést. A századfordulóra a nagyváros lakói számára fontossá vált a különböző társadalmi csoportok térbeli elhelyezkedésének ismerete, ugyanis azokat egyre kevésbé lehetett már külső jegyek alapján azonosítani. Mivel a szociális kérdések iránt érdeklődő kortársak sem Bécsben, sem Budapesten nem készítették szegénységgel vagy a bűnözéssel kapcsolatos térképeket, a szerző szerint ezeket pótolhatták a tényfeltáró tudósítások. Perényi a helyszínek megjelöléséhez több különböző szerző tollából származó írásokat használt fel. Ezekből kiderül, hogy Budapesten a Nagykerületen kívüli területek, a külvárosok (például Angyalföld, a „Csikágónak” nevezett, ma a 7. kerülethez tartozó városrészes vagy a kőbányai katakomba) jelentették a nyomor gócpontjait. A szerző megállapította, hogy ezek a „bűnös” helyek megegyeztek a rendőrség mentális térképén azonosított terekkel is.

³ A szegénységgel kapcsolatos korabeli diskurzusról általában: GYÁNI, 1998; BÁLINT, 2017.

⁴ Lásd például: ALBERTINI, 1997.

⁵ Itt például Hanns Maria Truxa és Antal Gézané írásainak összevetésére gondolunk, akiknek művei – Perényi leírása alapján – hasonló szellemiségűnek tűnnek számunkra.

Ezen a ponton némi kritikával kell illetnünk a könyvet, ugyanis – a címben hangsúlyozottakkal ellentétben – ebben a fejezetben Bécs eltűnik az elemzésből. A műnek a két város társadalmi problémáit összehasonlító fejezetében azt olvashatjuk, hogy Bécsben erőteljesebben jelentek meg a társadalmi csoportokat elválasztó térbeli vonalak. (29.) Tanulságos lett volna megtudni, hogy a bécsi szocióriportok hogyan mutatják be ezeket a vonalakat. Milyen városrészekbe helyezik a riporterek a szociális problémákat? Végül ez utóbbi hogyan viszonyul a bécsi bűnüldöző szervek térbeli elhelyezkedéséhez? Fontos hangsúlyozni, hogy a szerző nem említette bevezetőjében a két város szisztematikus összehasonlításának szándékát. Ennek ellenére úgy látjuk, hogy – a könyv talán legfontosabb fejezetében – megkerülhetetlen lett volna Bécs bevonása a vizsgálatnak ezen a részén.

Mivel a szerző két külön fejezetet szentelt a szocióriportok nagyközönség előtti képi megjelenítésének, utolsó szempontként a diavetítések és filmes adaptációk kérdését választottuk ki. Perényi nem talált bizonyítékot arra, hogy – Bécshez hasonlóan – Budapesten is készült volna mozgóképes előadás szocióriportból, ezért a felolvasásokkal kísért diavetítéseket érdemes kiemelni. A Monarchia mindkét fővárosában az Uránia elnevezésű egyesületek nyújtottak lehetőséget a különféle vetítésekre. Ugyan eltérő módon jöttek létre ezek az egyesületek (Bécsben civil javaslatra, Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával), céljuk egyformán az ismeretterjesztés volt, minél szélesebb társadalmi rétegek bevonásával, és közel egy időben kezdték el a szociális témájú vetítéseket is.

Az előadások sikerének felmérése nehéz, de egyben izgalmas vállalkozást jelenthet a kutatók számára. Perényi példáiból jól látható, hogy a sajtó egyaránt tudósított negatív kritikával és méltatással a vetítésekről. Bécs esetében azonban felmerül egy érdekes kérdés, ugyanis a Karl Lueger-féle városvezetés nem fogadta jól a szerző által vizsgált 1905-ös, Emil Kläger–Hermann Drawe szerzőpáros riporter munkáján alapuló előadást: a bécsi polgármester a város jó hírnevének csorbulása miatt emelt szót ellene. A könyv egy korábbi részében már olvashattunk arról, hogy a Lueger vezette keresztényszocialisták 1902-ben erősen támadták Max Winternek a szociáldemokrata *Arbeiter-Zeitungban* megjelent egyik riportsorozatát. (51.) Ebben az esetben szerintünk a keresztényszocialisták és a szociáldemokraták közötti ellentét állhat a háttérben, ám a bírált 1905-ös előadás éppen nem egy szociáldemokrata, hanem egy „polgári” irányultságú szociális riporton alapul. Vajon mire vezethető vissza a városvezetés negatív hozzáállása? Mi lehetett az oka, hogy Budapesten nem találunk ilyen jellegű ellenállást? Reméljük, ezek a kérdések, ahogyan a korábbiak is, további kutatásra ösztönzik mind a szerzőt, mind pedig a város- és társadalomtörténeti problémák iránt fogékony történeteket.

Végül érdemes szót ejtenünk a könyv utolsó fejezetéről is, amelyben Perényi kitekint az első világháború utáni korszakra, kiemelve a bécsi riporter, Bruno Frei és Tábori Kornél munkásságát. A szerző egy érdekes párhuzamot fedezett fel a bécsi és budapesti tudósítások kapcsán: mindegyiket igyekeztek felhasználni propagandacélokra. Max Winter, aki 1919-től Bécs alpolgármestereként működött, a Frei riportjaihoz tartozó fényképekkel próbálta felkelteni a nemzetközi közvélemény érdeklődését az osztrák főváros szociális feszültségei iránt. Tábori Kornél pedig a Budapesten tartózkodó antant képviselőit szerette volna megismertetni a városi szegénységgel „nyomorrazzái” alkalmával. A szociális riport műfaja azonban

egyre inkább a háttérbe szorult, főként a két fővárosnak a társadalmi problémákhoz való ellentétes hozzáállása („vörös Bécs” kontra „bűnös Budapest”) miatt.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy Perényi Roland könyvében megjelenik eddigi komplex város-és társadalomtörténeti munkássága, illetve számos sajtótörténeti adalék is a szociális riport jellegzetességeinek feltérképezésével. A bécsi és budapesti szociariportok sajátosságait körvonalazó munka számos további kutatást inspirálhat. Emellett úgy véljük, hogy a könyv a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat. Ez utóbbihoz jelentősen hozzájárul a kötet igényes és rendkívül gazdag képanyaga is.

Matolcsi Réka

Felhasznált irodalom és rövidítések

ALBERTINI

1997 ALBERTINI Béla: *A magyar szociofotó története a kezdetektől a második világháború végéig*. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 1997.

BÁLINT

2017 BÁLINT Angelika: „A nyomornak nincs mit kockáztatnia” A kriminalizáció logikája a szegénység 20. század eleji ábrázolásaiban. In: *A normán innen és túl. Tanulmányok a Történeti Kollégium konferenciájának előadásából*. Szerk.: KOVÁCS Janka – KÖKÉNYESSY Zsófia – LÁSZLÓFI Viola. Budapest, Történeti Kollégium, 2017. 165–180.

FEINBERG

1999 FEINBERG, Anat: *Embodied Memory: the Theatre of George Tabori*. Iowa City, University of Iowa Press, 1999.

GYÁNI

1998 GYÁNI Gábor: A regulázó gondoskodás. In: *„A tettetésnek minden mesterségében jártasok...” Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon*. Szerk.: LÉDERER Pál – TENCZER Tamás – ULICSKA László. Budapest, 1998. 11–29.

PERÉNYI

2006 PERÉNYI Roland: Városi tér és hatalom: „utcapolitika” a századfordulós Budapesten. *Századvég*, 39. (2006) 29–56.

2009 PERÉNYI Roland: A bűn és nyomor tanyái. A szegénység és bűnözés tere Budapesten a 19–20. századfordulóján. In: *URBS Magyar Várostörténeti Évkönyv*, IV. (2009) Budapest, Budapest Főváros Levéltára. 205–226.

2012 PERÉNYI Roland: *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete 1896–1914*. Budapest, L'Harmattan, 2012.